

életmódváltás egyik apró jele volt a kemenceplatniba tapasztott rengeteg cserépbogrács-töredék. Feltárássra került olyan kemence, amelynél a platni sározását háromszor is megújították, de fazékdarabot alig tettek bele. Az összetört bográcsok nagy száma arra utal, hogy ez az edénytípus valószínűleg „kiment a divatból”; feleslegessé vált, hiszen a kemencében való főzéshez egyenes aljú fazékokra volt szükség. Ezek szerint a szabadtűzön lógó cserépbográcsot a régi, szabadabb életmód jelképének is tarthatjuk, melyet végső hasznosításaként – akárcsak a régi világot – összetörve a jobb hőtartás érdekében a kemence aljába tapasztottak. A feltárthoz hasonló kis települések közül a belterjesebb gazdálkodás miatt a birtok központjához közelebbi, a város mai nevét adó Dombai család vára körüli falu erősödött meg, ez vonzotta magához a környék lakóit, a Kiskonda-patak Ny-i partja pedig elnéptelenedett a középkor későbbi századaiban.

A K-re lejtő partoldalba a 16–17. században Ny–K tájolású soros elrendezésű sírokat ástak. A feltárt, szabályos sorban elrendezett négy sírban fejjel Ny-nak feküdtek a halottak, kettőben pedig teljesen szokatlan módon temették el a halottat. A meglehetősen szegényes mellékletű temetkezésekben csak néhány apró gyöngy, pityke segítette a kormeghatározást. A 151. sz., rendellenes helyzetű csontváz esetében a megnyesett felszínen két középkori sír között pontosan középen egy tizenéves gyermek derékcsigolyája állt ki a földből. Körbebontás után a kis medencelapátok csúcsa is kivillant. Szokatlan volt a csontok helyzete, hiszen az anatómiai rend alapján úgy tűnt, bolygatatlanok. Csak amikor a medencecsont alatt lefelé álló combcsontok is láthatóvá váltak, akkor vált világossá, hogy itt különös módon, a halottat állva temették el. (Az illusztrációt lásd fent!) Lassan a sírgödör formája is láthatóvá vált. Az altalajba a nyesett felszíntől még 1 m-re mélyedő, felül 60–70 cm széles, lefelé fokozatosan 40 cm-re szűkülő, kerek, oszlophelyszerű gödör nyugati oldalának támasztották a halottat, amelynek arca ily módon K-re nézett, mint a késő középkori temető többi sírja esetében. A kicsit túlfeszített bal lábbal szemben az enyhén behajlított jobb láb azt a benyomást keltette, mintha valaki csak kényelmesen támaszkodna a fal mellett. Azonban a bokarészen összeérő két alláb-szárcsont felveti annak lehetőségét is, hogy a lábak össze voltak kötve. A keresztcsont magasságában, a csigolyák mögött négy különböző méretű, sötét-, világoskék és fehér gyöngy volt.

Néhány méterrel odébb a középkori sírsorba illeszkedően ismét egy álló helyzetű csontvázra (50. sír) bukkantunk. Mellette a deréktáji résztől a térdizületek vonaláig egészen apró, 2–4 mm körüli sárga, kék, zöld színű, kerekded és hosszúkás gyöngyök voltak szétszóródva. A farokcsigolyák alatti részen pedig egy zöldre oxidálódott, összelapult, eredetileg gömb alakú pityke volt. Hasonló került elő a szomszédos 43. sír háton nyújtott halottja mellől is, mutatva a különböző rítusú temetkezések összetartozását.

A rítus, a templom hiánya, a mellékletek alapján egyaránt feltételezhető volt, hogy itt egy idegen, a közeli Békátón feltárt török kori temetőhöz hasonlóan a Balkánról idesodródott népesség temetkezési helyével számolhatunk. Ezt az embertani vizsgálatok eredményei is megerősítették. Pap Ildikó antropológus vizsgálatai szerint a 151. sz. sírban fekvő fiatalabb leány 14–17 éves lehetett, csontjain semmilyen betegsége vagy erőszakos beavatkozásra utaló elváltozás nem volt látható. Az 50. sz. sír idősebb női halottja feltehetően 40–50 éves, 160–165 cm magas lehetett. Betegsége utaló elváltozás ebben az esetben sem volt látható, azonban a jobb sarokcsont belső felszínén egy 23 mm hosszú vágás volt, mely nem mutatta gyógyulás jeleit. Csontozata pedig a Fonyód-bézsénypusztai és a közeli békátói lelőhely balkáni eredetű népességével mutatott hasonlóságot. Arra az egyszerűnek tűnő, mindenkit érdeklő kérdésre, hogy a magyarországi ásatásokon eddig ismeretlen, álló helyzetű temetkezések különös szokás vagy kegyetlen büntetés, esetleg az élve temetés emléke, csak a további tudományos feldolgozó munka során kaphatunk választ.

A régészeti lelőhely a feltárt területtől NyÉNy-ra lévő platón is folytatódik.

BORUZS KATALIN – SZABÓ GÉZA

145. Dombóvár, Köztársaság utca
(Kiskondai-patak K-i oldala)
(KÖH 62112)

(Tolna megye) B, Kö, Tő, Ú

2009. május 27. és július 13. között megelőző feltárást végeztünk a Kiskondai-patak völgyében, annak K-i

oldalán. Az Aldi-áruház építését megelőző, 10 506 m²-re kiterjedő humuszolás során régészeti objektumok és leletek kerültek elő. A feltárás során összesen 462 objektumszámot osztottunk ki, melyek a késő bronzkori és középkori telepjelenségekhez, ill. egy, a középkortól a 18. sz. középső harmadáig üzemelő malomhoz tartoztak.

Az urnamezős kultúra korai időszaka településének gödrei a Kiskondai-patak K-i partján, főként a magasabban fekvő részeken kerültek elő. Az állatcsontok, kerámiatöredékek mellett talált rengeteg erősen átégett vesszőfonatos tapasztásdarab, patics között előkerült áttört, kohóhoz tartozó rostélydarabok, olvadt bronzrögök és az ép bronztárgyak viszonylag magas száma azt is jelzi, hogy komoly ipari tevékenység folyt itt. A rendkívül változatos formakincsrel, gazdagon díszített, gyakran peremükön, vállukon síkozott vagy ferdén árkolt edények töredékei mellett a bronzleletek alapján is a települést a Ha A időszakra lehet keltezni. Feltűnő, hogy a feltárás során az olvadt fémrögök mellett az előkerült bronztárgyak többsége szépen díszített, nagyobb szakmai igényességgel kidolgozott, különböző formájú tű, szerszámok közül csak egy fűrészlap töredékét találtuk meg. A korong fejű, a végén megvastagodó vagy a kettős csonka kúp fejű tűk szárát gyakran fenyőágminta díszíti.

(Az illusztrációt lásd balra!) Hasonló tárgyak a kurdi típusú bronz kincsleletekben széles körben megtalálhatók.

A bronz olvasztására használt kohóhoz tartozó rostélytöredékeket csak az utóbbi időben sikerült megfigyelni a korszak néhány településén. Ezek a bronzművességnek azt a szintjét jelzik, ahol már a kedvező légmozgást kihasználva széltorlasztásos kohót építettek. Ilyen kohókkal csak a nagyobb települések, jelentősebb, állandó műhelyeiben számolhatunk. A késő bronzkori település a löszplatón a megfigyelt területen túl is folytatódik, mint azt a 61. sz. út Kórház utca végében kiépített új csomópontjánál később előkerült újabb leletek is bizonyítják.

A patak völgy Ny-i oldalán a középkorban malmot építettek és egy kis természetes, beugró katlan felhasználásával malomtavat alakítottak ki. Itt a feltöltési rétegben számos gótikus, 13–14. századi kőfaragvány is előkerült, melyek az ábrahámi cisztercita apátság épületéhez tartoztak.

Az első, faszervezetű malomépülethez tartozó járósíntet a későbbi tereprendezések és átépítések teljesen megsemmisítették, így erre a korszakra utaló régészeti leletek nem kerültek elő. Azonban a kibontott alapárok részleteket fedő török kori feltöltési réteg tanúsága szerint a legalább kéthelyiséges, rótt gerendákból készített falakat még a ciszterci kolostor működésének idejében emelték. A malmot a Kiskondai-patak vizével táplálták, a mai tüskei tótól, az egykori ábrahámi apátság alól induló csatornarendszeren keresztül. A terepviszonyok alapján feltételezhető, hogy már ekkor is gáttal duzzasztott halastó volt ezen a felső szakaszon. A domborzat miatt a malomárkot a mély területeken töltések vagy deszkapalánkok között kellett átvezetni, a malomtavat pedig a patak völgyének egy kis természetes öblözetében alakították ki. A 16–7. századtól megszáporodó emléletek és a feltöltési rétegek szerkezete, a malomárok nyomvonalának változatai alapján a török kortól viszonylag jól követhető az átépítések története. A környéket a török hadjáratok az 1540-es évek közepére alaposan feldúlták, valószínűleg a kolostorral együtt a malom is ekkor szenvedett nagyobb károkat. Azonban I. Ferdinánd 1550 körüli, a malomtó iszapos feltöltődésének tetejéről előkerülő veretei arra mutatnak, hogy a Kiskonda mentén a molnárok hamarosan ismét őrölni kezdtek. A lassan feliszapolódó malomtó miatt a 17. sz. elejére szükségessé vált egy teljes felújítás. A malomtavat kikotorták, a keréknél kialakuló turbolens áramlás miatt kimosott mély gödröket a kolostortól idehordott nagyobb kövekkel, téglákkal töltötték fel. A malomcsatorna torkolatát is arrébb helyezték, s a feltöltött területen új, cölöpalapozású malomépületet emeltek. A feltöltési rétegből feltűnően nagy számban kerültek elő I. Rudolf legkésőbbi és II. Mátyás korai pénzei, amelyek alapján az átépítést az 1610-es évek elejére lehet keltezni.

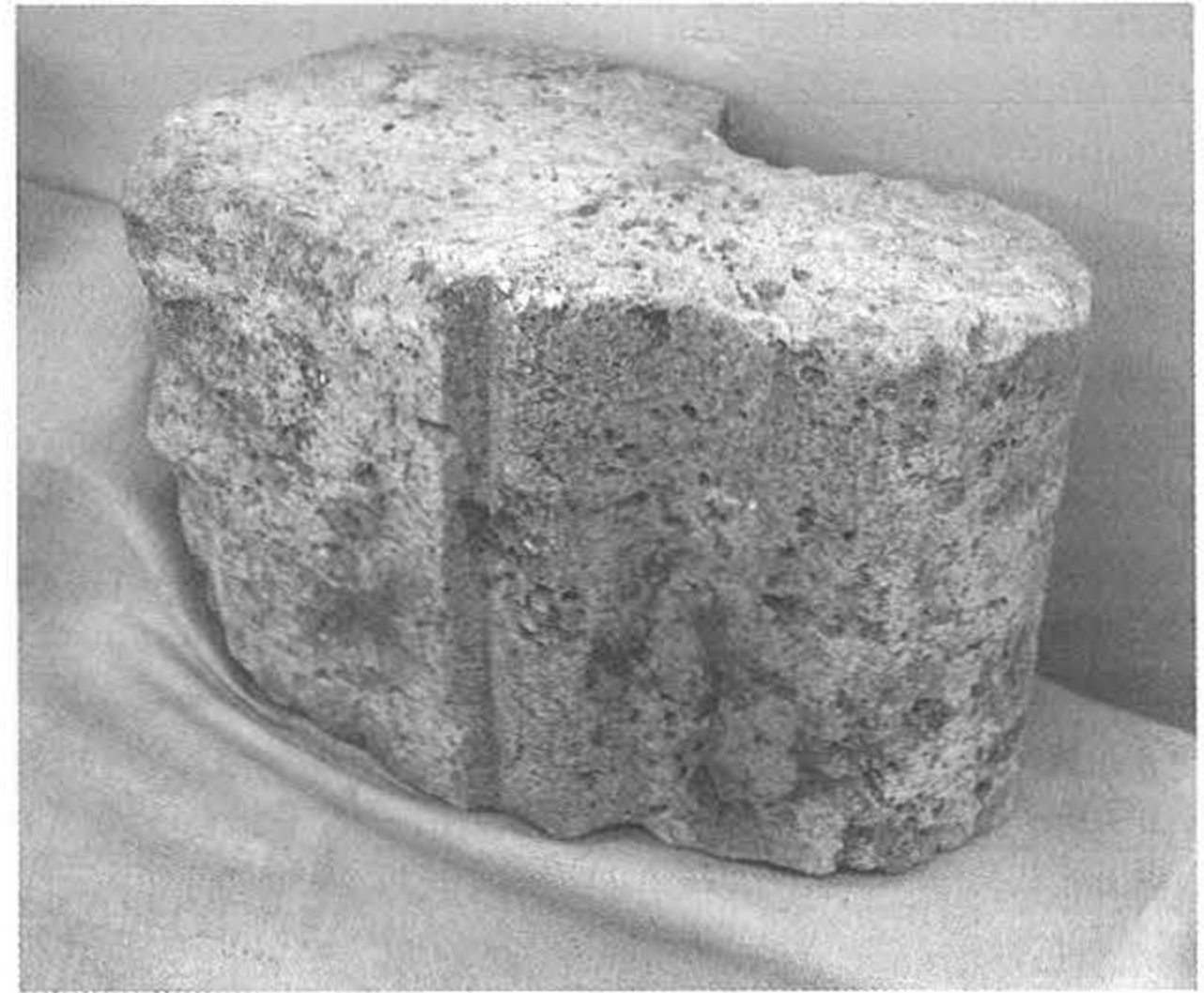
Az érmeik alapján feltételezett építési periódust a malomkerék alól a vizet elvezető árok oldalában talált facölöpökből vett minták évgyűrűi alapján utóbb elké-

szült dendrokronológiai vizsgálatok is megerősítették. A négy megvizsgált minta közül kettő a nedves, mocsaras környezetet kedvelő kocsányos tölgyre, kettő pedig a szárazabb dombhátakra jellemző kocsánytalan tölgyre mutatott. A két tölgyféle eltérő élőhelye alapján felmerült az is, hogy a megfigyelt facölöpök legalább két építési periódushoz tartoztak. Sajnos a minták egyikén sem volt kéregmaradvány, vagy a fa szijácsához tartozó évgyűrűk. Így a legtöbb, 44 évgyűrűt tartalmazó cölöp alapján is csak becsülni lehetett, hogy fáját legkorábban 1610-ben vágták ki. A török kiűzésekor valószínűleg ez a malom is elpusztult, mint a vár melletti, amelyre az új tulajdonos, Eszterházy Pál megbízásából a birtokot felmérő Kelcz Mihály 1692. évi összeírásának azon megjegyzése utal, mely szerint „*Vagyon az Berken egy Puszta Malom helyly, az holott az előtt az Töröknek Malma volt, azt jövendőben meghcsinálhatni.*”

A javítás hamarosan a patak mentén is megtörtént, mert a felső omladékrétegben feltöltésben a korábbi ezüstdénárok helyett már I. Lipót krajcárja került elő. Ehhez az időszakhoz köthető az épület alapozásához az ingoványos talajnak az apátság már erősen mállott, mindössze öklömnyi törmelékdarabokat tartalmazó omladékéval való újbóli feltöltése, és a malomcsatorna torkolatának áthelyezése. Sokáig okozott fejtörést, hogy a feltárás során nagyobb mennyiségű gömbölyűre kopott tégladarabokat találtunk. Csak a felület teljes feltárása után vált világossá, hogy az újjáépítés után a malomkerék alá a lezúduló víz csillapítására, a kimosódások megakadályozására gondosan a volt apátság területéről összegyűjtött tégladarabokat helyeztek. Egy 1712-es jelentés szerint Tüskénél „*Ugyan a megírt pusztán egy alólcsapó egy kerekű malma is vagyon az uraságnak; a molnár harmados benne.*” A malom az Esterházy család iratai között őrzött 1734-es térképvezárlaton még szerepel, azonban a század végi katonai felméréseken már nem. Valószínű, hogy a terület végleges megváltását követően, az 1735 után felépített új birtokközpont felépítése után a tulajdonosok számára a továbbiakban a már egyébként is erősen feltöltődött területen nem volt gazdaságos az őrlés.

A tüskei malom feltárása számos további kérdést is felvet. Az ásatás során például jól látható volt a metszetalakon, hogy a feliszapolódás jellegzetes, vékony sárga-barna csíkjai nemcsak a malomtő területén jelentkeztek, hanem azon túl is, és maga a malomcsatorna is mélyen belevágott abba. Ez csak akkor magyarázható, ha feltételezzük, hogy a Kiskondai-patak völgyét már jóval az Árpád-kor előtt is gáttal lezárták, vizét halastóvá duzzasztották. Ugyancsak nehezen érthető, és ezért műszerekkel többször is leellenőriztük, hogy miért van az, hogy a torkolatnál 117,07 m tengerszint feletti magasságú csatorna alja a patak folyásirányával szemben a tüskei gátig készített metszeteinkben folyamatosan 0,5%-os ellenkező irányú lejtést mutat. A lejtés szöge első pillanatra elhanyagolhatónak tűnhetne, de a 450 méteren megfigyelt csatorna hossza miatt összességében ez már jelentős, egyelőre nehezen magyarázható szintkülönbség.

gében ez már jelentős, egyelőre nehezen magyarázható szintkülönbség.

A malom feltárásakor előkerült számos érme és gyűrű, medál ellenére a régészeti leletek közül mégis a malomtőbe szórt, az egykori ábrahádi ciszterci kolostor épületéhez tartozó kövek tekinthetőek a legfontosabbnak. A kutatás során, ha másodlagos helyzetben is, de először sikerült feltárni egyértelműen az apátsághoz tartozó kőfaragványokat. A rózsablakhoz, kapubélethez tartozó töredékek, 8–10 cm vastag idomtégglák alapján egy impozáns, gótikus épület látványa bontakozik ki előttünk. A fehér mészkő faragások és az idomtégglák, ill. a rózsablak vörösmárvány küllői egy színeiben is gondosan megtervezett épületre utalnak. (Az illusztrációt lásd fent!) A most előkerült leletek hozzájárulnak ahhoz, hogy megkezdődjön végre a kolostor tervszerű régészeti kutatása.

A malom feletti löszháton török kori, minden bizonyítással a szemközti dombon lévő temetőhöz tartozó település 63 beásása került elő. Ezekből török mázas kerámia-töredékek, hálósúlyok, tálak, lábasok, redukált égetésű és sárga gyorskorongolt korsók, jellegzetes bepecsételt díszítésű, ún. „*bosnyák*” kerámia-töredékek kerültek elő, valamint cseréppipa és néhány cserépbogrács-töredék látott napvilágot. A peremükönél T-keresztmetszetű, oldalukon körbefutó vonalakkal, hullámvonalakkal díszített cserépbográcsok az Árpád-koriaktól eltérően már gyorskorongon készültek. A korszakban már szokatlan módon a leletek csaknem fele kézi korongolású edény, főként kavicsal vagy homokkal soványított, zömében erősen csillámos szürke, szürkésbarna, gyakran feketére égetett fazekak. Néhány alján kis kereszt alakú fenékbélyeg látható. A gyorskorongon készült korsók egy része redukált égetésű szürke, díszítetlen, másik csoportja vörös, ill. sárgásbarnára égetett, finoman bekarcolt fésűs vonalkötegekkel, hullámvonalakkal, függönyívvel, néha fogaskerékkel benyomott vonalsorokkal díszített. Párhuzamaik alapján egyértelműen a Balkán felé mutató edénytípusok mellett a késői leletek között néhány írókás és sgrafittós táltöredék is feltűnik, ami az írott

forrásokkal összhangban arra utal, hogy e kis település rác népessége megérte a 18. sz. eleji változásokat is. A sgrafittós kerámia része a török kori és balkáni hagyományoknak is, azonban az előkerült leletek vizeszöld ólomháza egyértelműen a német területek felől már a 16. századtól érkező, de tömegesen csak a 17–18. sz. fordulójától felbukkanó edényekhez tartozik.

A lelőhely a Ny-i oldalán futó patak kivételével minden irányban folytatódik a szomszédos telkeken is.

BORUZS KATALIN – SZABÓ GÉZA

146. Dombóvár, Köztársaság utca–Kórház utca (KÖH 62112)

(Tolna megye) B

A Kórház utca és a 61. sz. főút csomópontjának átépítésekor, a 2009. augusztus 13. és október 20. között végzett régészeti szakfelügyelet során megfigyelt jelenségekből arra következtethetünk, hogy az út É-i oldalán, a leendő Aldi áruház területén feltárt késő bronzkori település a löszplatón a korábban megfigyelt területen túl is folytatódik. A humuszrétegben megfigyelt őskori patics- és kerámiadarabok mellett egy, korábban már a telefonkábelrel átvágott gödörből előkerült leletek alapján ez a lelőhelyrész is az urnamezős kultúra HaA időszakára keltezhető.

SZABÓ GÉZA

147. Dombóvár, Szőlőhegy (Sarak-dűlő)

(Tolna megye) Ő, Ró, N

2009 szeptemberében szennyvízberuházáshoz kapcsolódóan terepbejárást végeztünk a tervezett nyomvonal mentén.

Sarak-dűlő 1. (KÖH 72519): A település ÉK-i szélénél, a Kapos valamikori árteréből kiemelkedő dombvonulat É-i harmadán, mintegy 300×100 m-es területen figyeltük meg a házak felőli lankásabb részen intenzívebben jelentkező lelőhelyen az őskori és népvándorlás kori telep.

Sarak-dűlő 2. (KÖH 72521): Az említett dombvonulat D-i részén, mintegy 50×50 m-es területen figyeltük meg az eléggé szórványosan jelentkező római kori lelőhelyet.

Munkatársak: Kovacsóczy Bernadett, Künsztler Tamás, Necze Gábor, Orha Zoltán, Tóth Gábor.

CZÖVEK ATTILA – ÓDOR JÁNOS GÁBOR

148. Dombóvár határa

(Tolna megye) Ő, R, B, Ró, Á, Kk

2009 júliusában terepbejárást végeztünk az 520 hektáron tervezett öntözésfejlesztés területén Dombóvár és Nak határában.

Delelői-tábla 1. (KÖH 70827): A szilfási állattartó teleptől Ny-ra, egy ÉNy–DK irányú vízfolyást D-ről határoló dombvonulaton található az É–D tengelyű,

mintegy 1 km hosszú és 300 m széles, a felszínen igen intenzíven jelentkező késő rézkori település. A lelőhely É-i harmadában, viszonylag kisebb területről római kori kerámiát is gyűjtöttünk.

Delelői-tábla 2. (KÖH 70629): Ugyanennek a dombvonulatnak a platóján, ÉNy-i végén kisebb területről gyűjtött, megfigyelt tegulatöredékek és mészkődarabok arra utalnak, hogy a római korban valamiféle épület lehetett itt.

Delelői-tábla 3. (KÖH 70631): Az előző lelőhely ÉNy-i szomszédságában, a fentebb említett ÉNy–DK irányú és egy Ny–K irányú vízfolyás találkozásánál, már nagyobb részt Nak területén található a völgyeket ívesen követő, kb. 700×150 m nagyságú lelőhely. Az igen intenzíven jelentkező középkori faluhely É-i részén, a patakok szegletének közelében talált leletek alapján ide helyezhetjük a település templomát és temetőjét. Levéltári adatok alapján valószínűleg a középkori Nosztány faluval azonosíthatjuk a lelőhelyet.

Delelői-tábla 4. (KÖH 70627): A szilfási állattartó teleptől ÉNy-i irányba, a Nosztány-pusztá felé vezető földút É-i oldalán, a szóban forgó plató legmagasabb részén található a viszonylag kis területről gyűjtött őskori kerámiákkal jellemezhető lelőhely.

Kiskondai-halastavak (KÖH 70843): A szilfási állattartó teleptől 1,5 km-re DK-re, a Kiskondai-patak felduzzasztásával létrehozott halastó Ny-i partján található a mintegy 500×250 m-es késő bronzkori telep. A lelőhely Ny-i felében találtunk egy, a szántással a felszínre került bronz tokosbaltát, amelynek környékét fémkeresővel átvizsgálva körülbelül 10×10 m-es területről, kis mélységből további tokosbaltát, több bronzsarlótöredéket, karperecötredékeket, bronzgombokat és néhány nagyobb méretű bronzpogácsát gyűjtöttünk. A tárgyak egy késő bronzkori depó részét képezik.

Nosztány-dűlő (KÖH 70845): Az állattartó teleptől kb. 1 km-re DK-re, a földút Ny-i oldalán, egy valamikori vízfolyás bal partján néhány Árpád-kori kerámiát gyűjtöttünk, ami egy kisebb méretű telep léteire utal.

Szilfás-dűlő 1. (KÖH 70841): Az említett állattartó teleptől 900 m-re K-re, a gazdasághoz vezető út É-i oldalán lévő dombháton található a szórványosan jelentkező, körülbelül 100×100 m nagyságú, közelebről meghatározhatatlan korú őskori telep.

Szilfás-dűlő 2. (KÖH 70839): A szóban forgó majorságtól 800 m-re K-re, a gazdasághoz vezető út É-i oldalán, egy valamikori vízmosás erdős sávja mellett egy 100×100 m-es területről gyűjtöttünk néhány őskori kerámiát.

Szilfás-dűlő 3. (KÖH 70837): Az állattartó teleptől 1,5 km távolságra K-re, a Kiskondai-patak felduzzasztásával létrehozott halastó nyugati partján található a mintegy 500 m hosszú és 150 m széles bronzkori telep.

Szilfás-dűlő 4. (KÖH 70833): A szilfási állattartó teleptől 1 km-re, a halastavak fölé magasodó É-i dombnyúlvány Ny-i felén található a patak vonalát követő, változó intenzitású, mintegy 800×150 m nagyságú,